

З. О. Дубинець,

канд. філол. наук, доц.,

Інститут педагогічної освіти та менеджменту (м. Армянськ),

доцент кафедри гуманітарних наук

ПРОДУКТИВНІ ТИПИ СЕМАНТИЧНИХ ЗМІН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ЗМІ)

Статтю присвячено різновидам семантичної деривації у сучасній українській мові. Встановлено, що продуктивними типами семантичних змін є розширення значення слова внаслідок процесів метафоризації, метонімізації та детермінологізації і звуження семантики слова в результаті термінологізації. Доведено, що активізація термінотворення зумовлена інтенсивним розвитком науки і техніки, суспільно-політичного життя країни, а також оновленням існуючих терміносистем. Метафоризація, метонімізація, детермінологізація сприяє творенню оригінальних текстів повідомлень із дотепними характеристиками та яскравими образами.

Ключові слова: метафоризація, метонімізація, детермінологізація, термінологізація.

Постановка проблеми. У новітню добу розвитку суспільства в багатьох мовах світу зростає активність лексико-семантичного способу номінації. Семантична деривація – складний багатогранний процес породження нових значень слів, який призводить до перебудови їх семантичної структури і впливає в цілому на всю лексико-семантичну систему мови. Саме тому вивчення семантичної структури слова, її обсягу, особливостей і значеннєвих зрушень не втрачає своєї актуальності й зумовлює підвищений інтерес науковців до цієї проблеми.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Семантичну деривацію як засіб поповнення словникового запасу розглянуто в дослідженнях українських мовознавців Т. Бевз, Є. Карпіловської, Т. Коць, К. Ленець, Д. Мазурика, Л. Мацько, Н. Тропіної, І. Самойлової, О. Семенюка, О. Стишова, О. Тараненка, О. Тур. В русистиці це питання висвітлено в роботах О. Дуліченка, О. Єрмакової, К. Земської, В. Лопатіна, І. Улуханова, Н. Чернікової та інших.

Мета статті – проаналізувати продуктивні типи семантичних змін у сучасній українській мові (на матеріалі ЗМІ).

Виклад основного матеріалу. Для позначення чогось нового мова далеко не завжди створює нові слова, конструює словосполучення, звертається до запозичень. Випробуваним засобом у таких випадках є використання «старих» слів, яким «надається» нове значення, семантична деривація або *вторинна номінація* (термін В. н. Телія). Історія мови знає багато прикладів, коли завдяки науковцям до відомого значення слова долучалось нове. Так, «вісь» по відношенню до планети, а не до колеса (*земна вісь*) вперше вжив М. Ломоносов. Технічний термін «матриця» як зразок, форму, джерело, котрі можуть наповнюватися новим змістом, оновлюватися при відтворенні вперше використала Л. Синельнікова. Цікаво, що два перших значення, зафіксованих у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови», перетинаються із розглянутим: 1. Штамп із витисненим у ньому заглибленням, що точно відповідає формі оброблюваної деталі. 2. Картонна форма, яку знімають із набору й використовують для відливання стереотипу в друкарні [1, с. 652]. Є. Карпіловська

зазначає, що поява нової мовної одиниці, найменування спеціального поняття, – це завжди результат творчих зусиль мовців, продукт мовотворчості [7, с. 185].

Аналіз фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що найпродуктивнішим різновидом семантичної деривації в сучасних ЗМІ є розширення (генералізація) та звуження семантики слова. За спостереженнями науковців, розширення значення слова відбувається внаслідок процесів метафоризації, метонімізації та детермінологізації. Щодо звуження значення загальноновживаного слова, то Д. Лотте, В. Даниленко розглядають як самостійний різновид лексико-семантичного способу термінотворення. Розглянемо основні типи модифікацій значень, пов'язані з розширенням та звуженням семантики слова.

Матеріалом дослідження стали тексти газет («Урядовий кур'єр», «Українська правда», «Україна молода», «День», «Львівська газета», «Дзеркало тижня» тощо) та новин. Застосування описового та порівняльного методу, контекстуального аналізу дозволяє визначити продуктивні типи семантичних змін в дискурсі ЗМІ, з'ясувати основні моделі їх творення. Задля аргументації автором було використано тлумачні словники української мови.

Встановлено, що переважна більшість нових похідних значень слів, виявлених у сучасних ЗМІ, утворилася внаслідок метафоризації первинних. Адже кожна доба розвитку мови пов'язана з пошуками й конструюванням нових метафор. Це не тільки прийом зображення, але й спосіб мислення, спосіб світосприйняття, світобачення тощо. С. Ульман виділив найбільш типові моделі метафор: зооморфні, антропоморфні, просторові і синестезичні, назвавши їх «пан хронічними», тобто характерними для всіх часів і народів [Цит. за 14]. Студіювання текстів ЗМІ засвідчує, що номінативні метафори утворюються саме за такими моделями. Як зазначає В. Топоров, тварини традиційно служили людині «наочною парадигмою, відносини між елементами якої могли використовуватися як певна модель життя людського суспільства» [Цит. за 2, с. 11]. Напр.: *Чи постаралися акули фармбізнесу, незадоволені тим, як іде підготовка до освоєння 4 млрд бюджетних гривень, призначених на закупівлю лікарських препаратів і вакцин?* (ДТ – 2015); *Маловідома особа може опинитися на чолі списку, а політичний «зубр» – у його кінці* (ВЗ – 17.11.2009). Проте на сучасному етапі розвитку мови, на думку Н. Тропіної, відбувається звуження діапазону зооморфних номінацій. Функціонування таких метафор продовжує давню традицію використання зоонімів на позначення осіб: *зубрами* називають вагомих в соціальному або професійному плані людей, *яструбами* – агресивно налаштованих високопосадовців, *жайворонками і совами* – людей з ранковою і вечірньою активністю, *моржами* – зимових купальників у відкритих водоймах, *зозулями* – матерів, які відмовляються від своїх дітей, кидають їх тощо. Подібні вторинні номінації виступають своєрідною характеристикою когось або чого-небудь і передають ставлення автора до описуваного явища чи події, найчастіше негативне. Напр.: *Секретар РНБО України Олександр Турчинов очолює «партію яструбів» в українській політиці* (Уездные новости. – 07.02.2017); *Пані прокурор добре знала, що мама-зозуля насправді має ще одну дитину* (Рівне вечірнє. – 21.05.2014). На думку О. Стишова, ці метафоричні перенесення значення переконливо засвідчують неперервність мовних традицій українського народу, характерних ознак його ментальності [12, с. 220]. Об'єднання та групи громадян, скупчення чого завгодно метафорично номінують *табун, зграя, стадо, мурашник, рій*: *Бізнес-вовки, отримавши владу, спрямували всю міць державних вовкодавів на стадо беззахисних бізнес-овець* (ДТ – 2011); *Але його оточення – зграя хижих, потужних, ефективних менеджерів* (ДТ – 05–12.02.2010). До того ж зооморфними метафоричними номінаціями, які

трапляються в ЗМІ, є неофіційні назви механізмів, приладів: невід'ємний символ електронної поштової скриньки – *собака*, пружинний затискач для забезпечення тимчасового електричного контакту між провідниками – *крокодил*; підслуховуючі пристрої – *жучки* тощо. Вони функціонують у текстах повідомлень: *НАБУ каже, що Луценко бреше про незаконні «жучки» бюро Інформація, озвучена генпрокурором Юрієм Луценком про те, що НАБУ нібито прослуховує понад 150 осіб, включно з охороною президента Петра Порошенка, не відповідає дійсності* (Деро.ua: Новини. – 20.09.2017).

Ще один продуктивно використовуваний тип творення метафор у сучасних ЗМІ – антропоморфний, який перетинається із понятійними сферами «Анатомія і фізіологія», «Хвороба», «Родина». Виникнення подібних вторинних номінацій – спроба змодельювати сучасне суспільство й державу за зразком людського організму, необхідною умовою нормального функціонування якого та розвитку необхідно забезпечити всі процеси життєдіяльності. В іншому випадку йому загрожують різні фізичні і психічні захворювання з відповідними симптомами. Однак різноманітність ліків і способів лікування залишає надію на одужання. Метафора в наш час дедалі більше стає соціальною, бо вона демонструє, як картина світу знаходить відображення в суспільній свідомості і якою вона є, ця картина [5, с. 30].

На думку науковців, найбільш традиційною й чітко структурованою є фізіологічна метафора [16], при творенні якої основною семою для перенесення значення виступає «життєва важливість частин тіла і органів для функціонування людського організму». Подібні метафоричні номінації зазвичай характеризують роль відповідної установи або посадової особи: *Вождь у ньому не просто особистість, а соціальний мозок – центр ідеології, керівництва і єдності* (ДТ – 2017); *«Завтра спостерігачі спеціальної моніторингової місії розгорнуть у Станиці Луганській базу в режимі 24 / 7 – очі та вуха міжнародної спільноти»*, – заявив Хуг ((UNN): Новини. – 19.08.2017). Фізіологічні метафори надають повідомленню негативної конотації: *Заявляється, що Брюссель закриває очі також на численні проблеми у самому ЄС з мігрантами, «включаючи випадки зникнення дітей-мігрантів і недотримання їхніх прав, становище «негромадян» в Латвії та Естонії, зростання расизму та ксенофобії на всьому просторі Євросоюзу, відверті порушення прав людини у ході участі цілої низки країн ЄС в сумно відомих секретних в'язницях ЦРУ»* (УНІАН: Новини. – 20.03.2017); *Очевидно, серце більшості українців не змогло залишитися байдужим до бренду БЮТ. Всенародна любов перевершила навіть економічні негаразди, тотальну корупцію та неефективну систему держуправління* (УП – 26.01.2010). Метафори цього типу є потужним засобом ідеологічного впливу і формування в адресата необхідного авторові повідомлення світосприйняття. До фізіологічних належать метафоричні номінації, засновані на схожості подій, що відбуваються в суспільстві з процесами життєдіяльності людини: дихання, харчування, травлення, народження, смерть: *Основним власником дніпропетровського ТОВ «Карготранс» із моменту його зачаття у 2001 році було ТОВ «Лемтранс»* (ДТ – 2012); *До того ж, припускається в статті, цей крок адміністрації Трампа, ймовірно, пов'язаний з її бажанням поховати більш жорсткий сенатський законопроект: мовляв, ми вже робимо децю в цьому напрямі і в новому законі немає потреби* (ДТ – 2017).

До антропоморфних належать і морбальні метафори, творення яких відбувається за моделлю: *країна, суспільство, окрема галузь* → *хворий організм*. Семантичної деривації зазнає лексика на позначення хвороб і способів їх лікування, ліків та діагнозів, медичного персоналу й сумних наслідків: *А найголовніше, комунізм – це*

страшна ідея, це хвороба духовна, що не знає ні кордонів, ні національної належності (ДТ – 13.03.2010); Майже всі письменники говорять, що українське суспільство хворе (ДТ – 2011). Морбальна метафора створює негативний образ частини світу, країни, органів її влади або установ із зазначенням конкретних діагнозів фізичних і психічних хвороб: Якщо «синдром Януковича» це можна вилікувати вироями у кримінальних справах, то як бути із звичками самого Порошенка, невідомо (УНІАН: Новини. – 12.09.2017); Расизм, ксенофобія, антисемітизм і ісламофобія отруюють наше суспільство ((UNN): Новини. – 16.08.2017). Автори повідомлень метафорично використовують лексеми, що позначають ознаки хвороби: *нарив, виразка, конвульсія, судоми, параліч* тощо. Загальновідомість первинного значення цих номінацій активізує емоційне сприйняття відповідних реалій [16, с. 41]. Напр.: *І лише наприкінці минулого року, коли стало зрозуміло, що уряд більше не має наміру надавати держбюджетну субвенцію на підготовку робітничих кадрів і з 2016-го перекаже фінансування закладів профтехосвіти на місцеві бюджети, налив лопнув* (ДТ – 2016); *Передсвятковий параліч: у Києві затори сягнули восьми балів* (УНІАН:Новини. – 28.12.2016); *Агонія терористичної «армії» обіцяє бути тривалою і кривавою* (ДТ – 2014). Морбальні метафори створюють у читача враження про різноманітність ліків і способи лікування хвороб суспільства: *Інфляція, після розгону до 60-відсоткового рівня, теж потроху вповільнюється, а країна залишається в програмі МВФ і досить регулярно одержує ін'єкції міжнародної донорської допомоги* (ДТ – 2015); *Структурна і технологічна реанімація економіки явно потребує комплексних рішень, що виходять за межі простого нарощування грошової ліквідності Національним банком* (ДТ – 2012).

Метафора спорідненості є ще одним різновидом антропоморфної. Метафоричну модель «*державна → сім'я, родина*» використовують на позначення відносин між державою і громадянами, між лідером країни і народом, між соціальними силами, між суб'єктами політичної діяльності. Ці можуть бути стосунки в сім'ї, члени якої відчують кровний зв'язок і душевну прихильність, де молодші виявляють повагу до старших: «*Це велика міцна родина всіх громадян України*», – підкреслив глава держави (УНІАН: Новини. – 22.01.2017); *Помер «батько» християнської демократії в Україні* (про Петра Січка) (ТСН – 07.07.2010); *Сьогодні Україну захищають нащадки і воїнів Червоної армії та Української Повстанської Армії* (УНІАН: Новини. – 08.05.2017). Проте, як і в будь-якій родині, можуть виникати протиріччя, з'являтися взаємні образи і непорозуміння: *Будь-який внутрішній розбрат для держави є практично тим самим, що і роздвоєння особистості для людини* (Експедиція XXI – 2010. – № 5); *Коли центральний уряд при Горбачові послабив свою хватку на радянській периферії, у великій родині почали проявлятися невирішені етнічні конфлікти* (УНІАН: Новини. – 27.12.2016). Н. Тропіна зазначає виникнення в межах цієї групи метафор нової моделі: *терміни споріднення → відносини похідності, ієрархічної залежності, рівень досконалості*. Прикметники *дочірній і материнський* використовуються для позначення ієрархічних відносин між підприємствами, установами тощо (*дочірня фірма, материнське підприємство*) [14]. Напр.: *В результаті материнський холдинг не погодив закупівлю, аргументувавши це тим, що такі перекачувальні потужності будуть не потрібні на півдні України в результаті будівництва газопроводу «Південний потік»* (УНІАН:Новини. – 17.02.2017); *Як відомо, «Запорізький облавтодор» – це дочірнє підприємство публічного акціонерного товариства «Державна акціонерна компанія „Автомобільні дороги України”*» (УНІАН:Новини. – 25.04.2017). Створені людиною механізми, технології стали характеризувати з точки зору розташування на «сходах прогресу» як покоління: *Volvo*

презентували друге покоління кросовера ХС60, який запозичив безліч деталей дизайну від випущеної раніше старшої моделі ХС90 (УНІАН: Новини. – 22.03.2017); Започаткуємо дискусію на тему «Чи можна полагодили комп'ютер останнього покоління з допомогою бензопили та кувалди?» (ДТ – 25.09. – 01.10.2010).

Творення синестезійних метафор ґрунтується на природних властивостях людини одночасно отримувати враження від кількох органів чуття. Завдяки синестезійним метафорам українська мова збагатилася яскравими зоровими (*зелений коридор, туризм, тариф; чорний піар, список, день*), смаковими (*гіркий присмак, день, досвід, приклад*), одоративними (*запах мира, війни, гнилого суспільства*), тактильними (*тепле місце, спілкування, ставлення майбутнє*), слуховими (*крик душі, відчаю; голос Майдану*) образами. Аналіз текстів ЗМІ виявив надзвичайну продуктивність творення цього типу семантичних інновацій: *Як мінімум, набагато адекватніша, ніж відповідь на масований чорний піар минулого року напередодні референдуму в Нідерландах.* (УНІАН: Новини. – 19.08.2017); *Певну підтримку промисловості надали й військові замовлення (як тут не згадати гіркий вислів – «кому війна, а кому мати рідна»)* (ДТ – 2017); *І ми не помічаємо, що це наш з вами запах – запах гнилого суспільства, де більше цінується паперова бюрократія аніж чесний трудар* (УП – 18.12.2009); *Слово колюче, але визначення точне* (ДТ – 11.02.2011); *Володимир Стаюра першим піднімав український прапор над Тернопільською міською радою в 1990 році, активний учасник Революції гідності, «голос Майдану», керівник Штабу національного спротиву* ((UNN): Новини. – 26.08.2017). Саме метафори-синестезії беруть участь у творенні оксюмору: *Гіркий європейський мед Януковича* (УМ – 23.11.2010). *Волога в очах, німий крик у горлі ...* (ДТ – 20–26.02.2010).

Творення просторових метафор пов'язане з давньою традицією людини, освоюючи світ речей, приписувати предметам такі просторові характеристики, як «правий – лівий», «передній – задній». Серед зазначених номінацій новотворів не виявлено, вони використовуються в метафоричному, проте загальноновживаному значенні: *Головна особливість львівських виборів – у кожному разі перемогу на них святкуватимуть праві*

партії (ЛГ – 28.10.2010); *«Нюх» на гроші і вміння прорахувати рентабельний результат у вас блискучі, тому беріться за вигідні замовлення, ліві заробітки і багатійте* (Сьогодні: Новини. – 30.04.2017); *Там, на жаль, Україна пасе задніх... На відміну від Грузії, яка за умовами ведення бізнесу на одному з чільних місць у світі* (ВЗ – 02.02.2011).

У сучасних ЗМІ представлено інший різновид семантичної деривації – метонімічні переноси, на які в людському мисленні й у повсякденному мовленні звернули увагу Дж. Лакофф та М. Джонсон. Причиною їх виникнення, на думку дослідників, є традиційні культурні асоціації, «що відображають загальний принцип, коли річ (об'єкт) може заміщати те, з чим вона (він) звичайно асоціюється» [18, с. 37–39]. На думку Ю. Карпенка, досить будь-якої суміжності, аби лише предмет, на який здійснюється перенесення, не мав окремого найменування і потребував словесного вираження. Мовознавець виокремлює чотири типи суміжності: просторову, часову, каузальну та суміжність частини й цілого [6]. У новітніх дослідженнях виділяють локальні, темпоральні, атрибутивних та каузальні типи метонімічних переносів. Підставою для такої класифікації став принцип реконструювання логіко-семантичних зв'язків між суміжними поняттями, запропонований В. Зайцевою [4]. Дослідники метонімічний переносу доводять, що він продуктивно використовується в заголовках для створення образності, виразності, оціненості [17, с. 217]. Опрацювання текстів ЗМІ

засвідчило в повідомленнях всі вище зазначені типи метонімічного переносу, кожен відбувається за певними моделями. Розглянемо їх детальніше.

Локальний тип метонімічного перенесення відбувається за кількома моделями. Одна з них: *«територія, населена людьми → люди, що живуть на цій території»*, не лише відображує тенденцію до узагальнення, а й надає предметові, явищу певної експресії: *Вже майже шість років Україна бере участь у європейському Енергетичному співтоваристві ((UNN): Новини. – 14.08.2017); Більше 4 тис. пожежників боролися з понад 250 пожежами в Португалії, країна звернулася по допомогу до інших країн ЄС ((UNN): Новини. – 14.08.2017)*. Інша модель: *«місто, вулиця, приміщення → група людей, що перебувають там»*: *На думку Горбуліна, Київ цілком може працювати з новою адміністрацією США, проте йому ще тільки належить сформулювати принципіві позиції, які Україна розраховує досягти за підтримки Вашингтона (УНІАН: Новини. – 21.01.2017); Залежно від вибору старшокласника школа створюватиме умови для диференціації (ДТ – 20–26.02.2010)*. Окрім вказаних, нами зафіксовано такі моделі локального типу метонімічного перенесення: *«організація → люди, які там працюють» (Нагадаємо, 20 квітня Єврокомісія запропонувала Європарламенту і Раді ЄС скасувати візи для громадян України (УНІАН: Новини. – 20.11.2016)); «територія → пов'язані з нею почуття, переконання» (Чому, наприклад, «посипався» тур «З Україною в серці»? (УП – 25.12.2009)); «місце діяльності → люди, що здійснюють цю діяльність» (Верховна Рада приймала закони з корупційними складовими, а громадськість звітувала про порушення – тобто громадська експертиза надходила вже постфактум і рекомендації не враховувались ((UNN): Новини. – 29.08.2017))*. Локальна метонімія одна з найбільш продуктивних у текстах сучасних ЗМІ, оскільки відображує типову тенденцію до узагальнень, надає предметові, явищу переносного, експресивного значення.

Темпоральний тип метонімічного переносу є менш частотним. В основі темпоральної метонімії – асоціації між відрізками часу й тими подіями, персоналіями, що відбувалися /жили у той час. Моделі перенесення: *«ім'я особи → період життя й діяльності»* та *«об'єкт → час його існування»*. Напр.: *Якщо ми повернемося в епоху економічного лібералізму, який розпочався при президенті Рейгані і прем'єр-міністрі Маргарет Тетчер у ранніх 80-х минулого століття, то вона мала багато переваг (ДТ – 2013); Певну плутанину вносить назва «внутрішній паспорт», яка, до слова, лишається в обігу та в законодавстві лише через те, що документ мав таку назву за часів СРСР (УП – 2017)*.

Каузальний тип метонімічного переносу зумовлений асоціаціями між поняттями суб'єкта дії та його результату. Аналіз сучасних ЗМІ засвідчив такі найтипівіші моделі: *«автор → його творчість» (Олександр Ратнер – дніпропетровський поет, перекладач творів українських класиків і видавець, відомий як у нашій країні, так і за кордоном (Експедиція XXI – 2010. – № 5)); «поведінка людини → людина, що має певну поведінку» (Кожному дому – по Швондеру (НМ – 02.02.2012)); «звання (ступінь, чин) → людина, що має це звання» (Зазеркалля політичних технологій, маніпуляцій і неправди – ось той життєвий простір, в якому процвітають найуспішніші кандидати на посаду глави держави (УП – 11.12.2009) – про В. Ющенка, В. Януковича, Ю. Тимошенко, В. Литвина, А. Яценюка та інших)*.

Виникнення атрибутивної метонімії відбувається за асоціацією понять ознаки (атрибуту) і об'єкта, що володіє цією ознакою. Нами виявлено такі моделі атрибутивного метонімічного перенесення в сучасних ЗМІ: *«фізична характеристика неживого предмета → людина, наділена цією характеристикою» («Чисті руки» та*

брудні душі у діловому колі (УМ – 25.01.2012)); «соціальна характеристика → людина, наділена цією характеристикою» (*Влада та опозиція моцуються* (День. – 07.11.2011)). В останньому прикладі дієслово *моцуються* означає «борються, міряються силою» [11; IV, с. 814].

До семантичної деривації належить *термінологізація*, зростання продуктивності якого пов'язана з інтенсивним розвитком науки і техніки, суспільно-політичного життя країни, а також оновленням існуючих терміносистем. Одні науковці вважають, що це спосіб мовної номінації, процес творення термінологічної одиниці на основі загальноживаної лексики [13]. Отже, її результатом є семантичний розвиток слова. На що вказує Б. Головін: «дуже часто поряд із термінологічним значенням живе і загальне, не термінологічне» [3, с. 97]. Дослідники сучасної фахової термінології, зокрема автомобільної – О. Васильєва, телевізійної – Т. Гуменюк, стверджують, що жодна сучасна терміносистема не може обійтися без метафоричних номінацій, творення яких сприяє розширенню значення слова. Так, аналіз текстів сучасних ЗМІ доводить, що до шести значень лексеми *канал*, зафіксованих у Великому тлумачному словнику української мови (1. Наповнене водою штучне річище для судноплавного сполучення між водоймищами, зрошування ґрунтів, осушування боліт, відводу або стоку води 2. тех. Вузька порожнина в чому-небудь. 3. Спеціальні споруди для прокладання комунікацій. 4. Шлях, засіб для переміщення чогось. 5. анат. В організмі людини чи тварини – звисиста трубка, якою проходять речовини. 6. Пристрій, за допомогою якого здійснюється передача, приймання, реєстрація якої-небудь інформації [1, с. 526]) з телевізійної фахової мови можна додати ще одне: «електронний засіб масової інформації, що здійснює створення телевізійного контенту та його трансляцію»: *Потрібно, щоб в Україні з'явився мистецький канал, аби була візія, певний контекст* (ЛГ – 12.11.2009); *Герасим'юк переконала, що канал 1+1 продовжить роботу* (УНІАН: Новини. – 21.01.2017).

Однак, більшість науковців вважають, що термінологізація – зворотній до розширення значення процес – звуження семантики загальноживаного слова при одночасному збагаченні його змісту [9, с. 107]. За термінологізації відбуваються семантичні зміни, що супроводжують перехід загальноживаного слова в спеціальне [8, с. 131]. Особливості входження загальноживаного слова до розряду одиниць терміносистеми землевпорядкування розглядає О. Тур на прикладі лексеми *консервація*, яку сучасні ЗМІ продуктивно використовують у значенні: «тимчасове припинення розвитку, діяльності чого-небудь»: *Наслідком цього є консервація в Україні неефективної галузевої структури економіки та нераціональне використання наявних ресурсів* (ДТ – 2013); *Незавершеність «другої хвилі» реформ і консервація олігархічної моделі призвела до глибокої політичної кризи – Помаранчевої революції* (ДТ – 2015). У терміносистемі землеустрою та кадастру словосполучення *консервація земель* означає припинення господарського використання на визначений термін та залуження або залісення деградованих малопродуктивних земель, господарське використання яких є екологічно та економічно неефективним, а також техногенно забруднених земельних ділянок, на яких неможливо одержувати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я [Цит за 15, с. 147]. Спеціальне, термінологічне значення розвинулося внаслідок звуження семантики загальноживаного слова. Термін використовується в текстах ЗМІ: *Новий порядок консервації земель* (ДЕБЕТ–КРЕДИТ – 06.06.2013).

На особливу увагу заслуговує явище *перетермінологізації* – поступове набуття частиною давно відомих спеціальних слів нових термінологічних значень. Такий

процес спостерігається тоді, коли термін, не втрачаючи своєї спеціальної семантики в певній галузі, паралельно використовується і в іншій з інноваційним значенням [12, с. 231]. У сучасній лінгвістиці перенесення готового терміна з однієї галузі в іншу з повним або частковим переосмисленням дістало назву *ретермінологізація* [10, с. 9]. Напр., лексема *моніторинг* була запозичена з англійської мови наприкінці ХХ століття зі значенням «безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, а також прогнозування та запобігання критичним ситуаціям» [1, с. 687]. Проте сьогодні важко знайти галузь, де б воно не набувало термінологічного значення, що знаходить відображення в сучасних ЗМІ. Згадаймо, напр., *моніторинг земель, моніторинг якості освіти: За підрахунками Лілії Гриневич загальна сума батьківських витрат на проведення моніторингу якості освіти становитиме понад 37 млн. грн.* (Освіта.іа – 06.11.2013); *Моніторинг земель як рятівний круг* (УК – 12.04.2014). Більшість дослідників терміносистем ретермінологізацію розглядають як детермінологізацію (втрата терміном своєї монопольної термінологічної функції), пов'язану із частим уживанням терміна поза його терміносистемою в ЗМІ, у розмовній мові. Цей процес передбачає розвиток у семантичній структурі слова нового лексико-семантичного варіанта, який виникає шляхом переносу найменування. Прагнення авторів створити оригінальний текст повідомлень (передати нетрадиційне бачення подій, явищ, ситуацій, наповнити виклад дотепними характеристиками, яскравими образами) призводить до активізації процесу в новітню добу. Так, на основі загальновідомого спортивного терміна *нокаут* «стан боксера під час бою, коли він після удару супротивника падає, протягом 10 секунд не може звестися на ноги, щоб продовжувати бій, і вважається переможеним» [11; V, с. 440], в українській мові розвинулося нове переносне значення – «2. перен. Про чий-небудь важкий стан, поразку» [1, с. 790]: *По-перше, український народ відправив Комуністичну партію України в нокаут, і невідомо, чи ця політична сила зможе колись оговтатися* (Віче –2014). До того ж лексему в публіцистиці використовують на позначення сильного раптового потрясіння, приголомшення; великої неприємності; небуття: *Демографічний нокаут!* (ДТ – 04–11.05.2012); *Усмирить власницькі інстинкти, відправте в нокаут ненаситне емоційне «хочу», все, що вам хочеться, доля пошле, але не дарма – треба заробити* (UNN: Інтернет-публіцистика. – 10.08.2017).

На підставі вище зазначеного можна зробити **висновок**, що продуктивними типами семантичних змін є розширення значення слова внаслідок процесів метафоризації, метонімізації та детермінологізації і звуження семантики слова в результаті термінологізації. Переважна більшість нових похідних значень слів, виявлених у сучасних ЗМІ, утворилася внаслідок метафоризації первинних. Продуктивністю відзначається творення метафоричних номінацій за зооморфною, антропоморфною та синестезійною метафоричними моделями. Проте на сучасному етапі розвитку мови відбувається звуження діапазону зооморфних метафор. Творення антропоморфних метафоричних номінацій у сучасних ЗМІ перетинається із понятійними сферами «Анатомія і фізіологія», «Хвороба», «Родина». Завдяки синестезійним метафорам українська мова збагатилася яскравими зоровими, смаковими, одоративними, тактильними, слуховими образами. Серед просторових метафор новотворів не виявлено. Аналіз метонімічних переносів засвідчив найбільшу частотність їх творення за локальним типом. Менш поширені в текстах сучасних ЗМІ темпоральна, каузальна та атрибутивна метонімії. Особливої продуктивності у новітню добу набувають процеси термінологізації та детермінологізації. Активізація термінотворення зумовлена інтенсивним розвитком науки і техніки, суспільно-

політичного життя країни, а також оновленням існуючих терміносистем. Метафоризація, метонімізація, детермінологізація сприяє творенню оригінальних текстів повідомлень із дотепними характеристиками та яскравими образами.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.
2. *Вершинина Т. С.* Зооморфная, фитоморфная и антропоморфная метафора в современном политическом дискурсе: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Екатеринбург, 2002. 24 с.
3. *Головин Б. Н.* Введение в языкознание. Москва, 1977. 311 с.
4. *Зайцева В. В.* Метонімія як спосіб вторинної номінації у мові друкованих засобів інформації: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Дніпропетровськ, 2009. 22 с.
5. *Ермакова О.* Семантические процессы в русском языке на рубеже веков Olsztyn, 2006. VIII. С. 23–32.
6. *Карпенко Ю. О.* Вступ до мовознавства. К.–Одеса, 1983. 192 с.
7. *Карпіловська Є.* Терміни у сучасній мовотворчості. *Українська термінологія і сучасність*. К., 2013. С. 185–191.
8. *Ляхова О. В.* Детермінологізація і розширення значення слова в лексичній системі сучасної української мови. *Вісник Харківського університету ім. В. Н. Каразіна* : Серія Філологія. (Актуальні питання сучасної філології). Харків, 2002. № 538. С. 130–135.
9. *Пауль Г.* Принципы истории языка М., 1960. 500 с.
10. *Самойлова І. А.* Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української мови (на матеріалі неологізмів 70-90 років ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 К., 1999. 23 с.
11. Словник української мови : В 11 т. / За ред. І. К. Білодіда. К., 1970–1980.
12. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) К. Пугач, 2005. 388 с.
13. *Татаринов В. А.* Теория терминоведения: в 3 т. М., 1996. Т. 1. 311 с.
14. *Тропина Н.* Изменения матриц семантической деривации в современном русском языке. URL http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1163 (Дата обращения 20.03.2019).
15. *Тур О. М.* Семантичне переосмислення лексем як один зі способів творення сучасних термінів землеустрою та кадастру. *Наукові праці*. Миколаїв, 2009. Вип. 92. Том 105. С. 145–149.
16. *Чудинов А. П.* Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000): монография. Екатеринбург, 2001. URL: <http://philology.ru/linguistics2/chudinov-01.htm> 238 с.
17. *Шкурко Т. А., Міхальова К. І.* Метонімія в газетах політичної направленості (на матеріалі англійської та української преси) *Вісник Житомирського державного університету*. 2012. Вип. 67. Філологічні науки. С. 216–222.
18. *Lacoff G., Johnson M.* *Metaphors We Liveby*. ChicagoUniv, 1980. 242 p.

References

1. (2005), *Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language* [Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / uklad. i holov. red. V. T. BuseI], Kyiv, 1728 p.
2. Vershinina, T. S. (2002), *Zoomorphic, phytomorphic and anthropomorphic metaphor in modern political discourse: abstract dis* [Zoomorfonaya, fitomorfnaya i antropomorfnaya metafora v sovremennom politicheskom diskurse: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Ekaterinburg, 24 p.
3. Golovin, B. N. (1977), *Introduction to linguistics* [Vvedenie v yazykoznanie], Moskva, 311 p.
4. Zaitseva, V. V. (2009), [Metonimiia yak sposib vtorynnoi nominatsii u movi drukovanykh zasobiv informatsii: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Dnipropetrovsk, 22 p.
5. Ermakova, O. (2006), *The semantic processes in Russian at the turn of the century* [Semanticheskie protsessy v russkom yazyke na rubezhe vekov], Olsztyn, VIII, pp. 23–32.
6. Karpenko, Yu. O. (1983), *Introduction to linguistics* [Vstup do movoznavstva], Kyiv–Odesa, 192 p.
7. Karpilovska, Ye. (2013), *Term in modern language creativity* [Terminy u suchasni movotvorchosti], Ukrainska terminolohiia i suchasnist, Kyiv, pp. 185–191.
8. Liakhova, O. V. (2002), *Determinologization and extension of the meaning of the word in the lexical system of modern Ukrainian language* [Determinolohizatsiia i rozshyrennia znachennia slova v leksychnii systemi suchasnoi ukrainskoi movy], Visnyk Kharkivskoho universytetu im. V. N. Karazina : Seriia Filohii, (Aktualni pytannia suchasnoi filolohii), Kharkiv, № 538, pp. 130–135.
9. Paul, G. (1960), *The principles of language history* [Printsipy istorii yazyka], Moskva, 500 p.
10. Samoilo, I. A. (1999), *The processes of semantic derivation in the vocabulary of the modern Ukrainian language (based on the neologisms of 70-90 years of the twentieth century): abstract. dis* [Protsey semantychnoi deryvatsii v leksytsi suchasnoi ukrainskoi movy (na materialy neolohizmiv 70-90 rokiv XX stolittia): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Kyiv, 23 p.
11. Slovník ukrainskoi movy : V 11 v. / Za red. I. K. Bilodida, Kyiv, 1970–1980.
12. Styshov, O. A. (2005), *The Ukrainian vocabulary of the late twentieth century (based on the language of the media)* [Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy movy zasobiv masovoi informatsii)], Puhach, Kyiv, 388 p.
13. Tatarinov, V. A. (1996), *The theory of Terminology* [Teoriya terminovedeniya: v 3 vol.], Moskva, Vol. 1, 311 p.
14. Tropina, N., (2013), *The changes of semantic derivation matrices in modern Russian* [Izmeneniya matrits semnaticheskoy derivatsii v sovremennom rusakom yazyke], URL http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1163
15. Tur, O. M. (2009), *The semantic rethinking of lexemes as one of the ways of creating modern terms of land management and cadastre* [Semantychne pereosmyslennia leksem yak odyń zi sposobiv tvorennia suchasnykh terminiv zemleustroi ta kadastru], Naukovi pratsi, Mykolaiv, Vyp. 92, Vol 105, pp. 145–149.
16. Chudinov, A. P. (2001), *The Russia in a metaphorical mirror: A cognitive study of political metaphor (1991–2000)* [Rossiya v metaforicheskom zerkale: Kognitivnoe issledovanie politicheskoy metafory (1991–2000): monografiya], Ekaterinburg, URL: <http://philology.ru/linguistics2/chudinov-01.htm> 238 p.

17. Shkurko, T. A., Mikhaliova, K. I. (2012), *Metonymy of Nouns in the Newspapers of Political Orientation*. [*Metonimiia v hazetakh politychnoi napravlenosti (na materialii anhlomovnoi ta ukrainomovnoi presy)*], Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu, Vyp. 67, Filolohichni nauky, pp. 216–222.

18. *Lacoff G., Johnson M. Metaphors We Liveby*. ChicagoUniv, 1980. 242 p.

З. А. Дубинец,

*Институт педагогического образования и менеджмента (г. Армянск),
кафедра гуманитарных наук*

ПРОДУКТИВНЫЕ ТИПЫ СЕМАНТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ СМИ)

Статья посвящена разновидностям семантической деривации. в современном украинском языке. Установлено, что продуктивными типами семантических изменений являются расширение значения слова вследствие процессов метафоризации, метонимизации и детерминологизации и сужения семантики слова в результате терминологизации. Доказано, что активизация терминообразования обусловлена интенсивным развитием науки и техники, общественно-политической жизни страны, а также обновлением существующих терминосистем. Метафоризация, метонимизация, детерминологизация способствует созданию оригинальных текстов сообщений с остроумными характеристиками и яркими образами.

Ключевые слова: метафоризация, метонимизация детерминологизация, терминологизация.

Z. A. Dubinets,

*Institute of pedagogical education and management (Armyansk),
Department of the Humanities sciences*

PRODUCTIVE TYPES OF SEMANTIC CHANGES IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF MASS MEDIA)

The article is devoted to the varieties of semantic derivation in the modern Ukrainian language. It is established that the productive types of semantic changes are the expansion of the word meaning due to the processes of metaphorization, metonymization and terminologization and narrowing of the word semantics as a result of terminologization.

The use of descriptive and comparative method, contextual analysis allows to determine the productive types of semantic changes in the discourse of the media, to find out the basic models of their creation. For argument the author used explanatory dictionaries of the Ukrainian language.

The materials of the research were the texts of newspapers ("Uryadovy courier", "Ukrainian truth", "young Ukraine" "Day", "Lviv newspaper" "Mirror of the week", etc.) and news.

It was found that the overwhelming majority of new derived meanings of words were formed as a result of the metaphorization of the primary ones. Productivity marks the creation of metaphorical nominations for zoomorphic, anthropomorphic, and synesthetic metaphorical models. However, at the present stage of speech development there is a narrowing of the range of zoomorphic metaphors. Creation of anthropomorphic metaphorical nominations in modern mass media intersects with conceptual spheres Anatomy and Physiology", "Disease",

"Homeland". Due to synesthetic metaphors, the Ukrainian language was enriched with bright visual, tasteful, odorative, tactile, auditory images. Among the spatial metaphors of the breed was not revealed.

The analysis of metonymic transfers showed the highest frequency of their creation by local type. Temporal, causal and attributive metonymy are less common in modern media.

It is proved that activation of terminology is determined by the intensive development of science and technology, the socio-political life of the country, as well as the updating of existing terminology systems. Metaphorization, metonymization, determinism assists in the creation of original texts of messages with witty characteristics and vivid images.

Key words: metaphorization, metonidazole, determinologization, terminological.